

ПОД СУМОРНИМ НЕБОМ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Чини нам се да је све то далеко од нас, а ипак је то било јуче: и ултиматум Србији деветсто четрнаесте, и топовски пуцњи с Ауроре, и Ридова класична репортажа „Десет дана који су потресли век“, убрзо и Мусолинијев поход на Рим – сви ти догађаји означили су буран, но изнад свега амбициозан почетак XX века.

Векови, међутим, не почињу када се нумерички заокруже све нуле. Није ли и XIX век фактички почео 1815, с падом Наполеона и рестаурације, да би скончао у грмљавини топова Првог светског рата, када је, у ствари, почео и наш двадесети, тај, по неким, последњи круг Дантеовог пакла. А нисмо ли, опет, с његовим окончањем, тј. с падом Берлинског зида и Солжењициновом поруком „часовник комунизма је одзвонио“ ушли у двадесет први у ком, као да већ десетак година живимо.

Човеково срце трне пред пустошењем времена: шта то бејаху московски процеси, паљевина Рајхстага, кристалне ноћи и ноћи дугих ножева, па политика Коминтерне и Коминформа или епилог Нирнбершког процеса – да ли то још неко зна од млађег нараштаја наше данашњице? Историја се чува у сећању, и зато Ч. Милош не престаје да се пита: због чега је XX век тако мало транспонован у реч, тек минимално испричан, трансформисан у књижевност. Моћ уметности је и у томе да топи лед даљине, да из океана времена вади, оживљава оно што забо-

рав неминовно препокрива. С историјом се може живети само уколико је поуздано истражена и, дакако, рационално саопштена.

Но, где смо данас на самом крају века с нашом несигурношћу у виду историје, с непријатношћу коју подносимо, и с нашом чежњом за њом: за божанством историјом? Да ли су нихилизам и релативизам, на које нас је почетком века упозорио Хусерл, однели неопозиву и коначну победу.

КРЕНУЛО СЕ АМБИЦИОЗНО

Притисак свакидашњице је страховит: као да су се читава столећа свом тежином сручила на сам крај овог нашег ужасног и сјајног века; а можда су и најплоднији тренуци историје били управо они у којима се најтеже дисало. Токови збивања толико су били згуснути и силовити, поготово су били неочекивани и непредвидиви, а за многе и несхватљиви, да нас и данас, с разлогом, хвата страх – страх од неизмерности онога што је могуће. Управо нам је историја овог века величанствено открила и добре и зле могућности. Догађаји с његовог почетка враћају нас у време када се нешто спорије живело, али с далеко већим и дубљим ефектима.

Кренуло се, дакле, и амбициозно и претенциозно: с пројектима за успостављање поретка ствари за миленијум, за сва времена, дакако, у име човек и у име човечанства. Биле су то две идеологије, два тоталитарна режима, фашизам и комунизам, који су свету донели море суза и туге, а и срамоте. То су режими који су изазвали не само интересовање, него и одушевљење у једном делу Европе. И, за разлику од нацистичке идеологије одвећ грубе и прсте, лењинизам је поседовао филозофски педигре, ослањајући се на културу рационализма и просвећености с јаком доминацијом утопијског елемента.

Међутим, све што је наш век у почецима успостављао и пројектовао успешно је разорио. За само десетак година постојања фашизам је доживео свој катастрофални финале, док је комунизам, настављајући живот безмало још пола столећа, сам себе разорио: нарасле свакојаке противречности, сепаратизми и национализми, растачућа саможивост на анималном нивоу, били су један величанствен *memento mori* комунизму, пре него

што су Горбачов и Јељцин довели ствар до краја. Ламенти над умирањем социјализма били су једнаки ламентима над смрћу демократије. И уместо обећаног *happuend*-а век се завршио евидентном кризом смисла за историју.

Тај смисао је, у ствари, само друго име за чувену историјску нужност: била је то замена за религију онима који су већ били атеисти, а што је, онда, било веома болно и веома тешко напустити. Управо је ово жаљење за изгубљеним, како мисли Ф. Фире, незаобилазан мотив за разумевање XX века, што нас враћа пред сам његов почетак, тј. када је Ниче, након објаве смрти Бога, видео свет без смисла, без добра и зла, без истине. За Ничеа је ово била несрећа којој нема равне; то је значило разградњу културе и губљење правца људских стремљења. Следећих сто година европска мисао остаје у сенци нихилизма, који нас, уосталом, и даље прати.

МЕСИЈАНСКА ОЧЕКИВАЊА

Иако се историја, последњи бастион који је сама подигла ради одбране од нихилизма, историја у којој су се људи надали да ће поново открити извор смисла, сломила под властитим теретом и показала неспособном за извршење свог задатка, била је само погодан претекст за очување вере у квазиприродну неизбежност која ће брзо удахнути живот фантазијама оних који марксистичку идеологију схватају као основу за утопистичка маштања. Идеја о историјској нужности доживела је тако у наше доба своје најлепше дане. Да није тако, како би иначе месијанистичка очекивања утврдила право на примену свих средстава и облика насиља у реализацији миленијума; било је неважно оно што постоји, а још мање оно што је било, рачунало се само на будућност. Есхатологија је, очигледно, увек наметљив елемент у историји.

Показало се, међутим, да, на концу, ни фашизам ни комунизам, чији је сукоб испунио овај век својим трагичним метежом, нису били путокази дати провиђењем који би усмеравали човечанство у два смера. Оба деспотска режима била су продукт демократије, а управо их је демократија поразила; и никаквом дедукцијом не може се доћи до закључка да су њихове по-

јаве биле уписане у звездама, да су биле нужне; не може, јер је и целокупна историја нашег као и претходних векова могла да има и другачије токове. Историја није пут ка избављењу, не постоји неки раније утврђен редослед. И отуда Фире с правом указује да се наш век може разумети само ако се ослободимо илузије о нужности, само ако му вратимо његов непредвидљиви карактер, који су порицали они који су сносили главну одговорност за његове трагедије.

О тој трагици пуно је већ речено, да ни свет Енејевог подземља, и онај кроз који је прошао Данте, уз то и сви потоци, помори и куге прошлости нису равни већ виђеним ужасима овог века. Па ипак, све то не мора бити еминентно његова ознака. Увек су постојале велике кризе и страдања; целокупно људско искуство испуњено је постојањем зла. Можда се наш век разликује само по томе што је техника зла усавршена, а индустрија смрти унапређена. Ипак, не бисмо се смели жалити да је наша патња највећа. У противном, четрдесет векова би нам се, како нас уверава М. Јурсенар, „у лице насмејало с врха пирамиде“. Јер ниједан од видова диктаторских режима није нов: ни рат ни очајнички национализам, ни уништавање тзв. нижих раса, ни мучења, тајна полиција, ни верска нетрпељивост, логори и принудни рад, ни слепи култ вође, ништа од свега тога није ново под суморним небом историје.

Није ли нпр. Европа, како је то видео К. Кауцки, од сељачких ратова па до Вестфалског мира „личила на лудницу“ у којој су људи одбацили сва правила и прописе, док су сујеверје и фанатизам, свирепост и крвожедност „достигли лудачке размере“. Треба, дакле, схватити да добро и зло не могу бити искључива својства неке партије или народа, већ да у свему што је људско постоји и најбоља и најгора страна; најважније је да сазнамо на којој страни је проценат зла већи. Слажемо се, једино је Бог непогрешив.

ИСТОРИЈА ВАРА ШАПЋУЋИ

Агресивност, утилитарност, насиље, корупција и себичност несумњиво краше минули век; и парадокси такође; никад се у свету није више говорило о демократији, а никад није било више насиља; од свих политичких идеја најопасније су биле

оне које су смерале да се људи учине срећним; што је било више заштитника, све је више незаштићених; шта год да се каже: Бог, слобода, правда, отаџбина, братство, свака од тих речи може бити претворена у терор и у позив на масовне злочине. Не постоји никакво поуздано јемство против тога. Хегел, изгледа, није грешио када је сматрао да је свака мисао посредно оспоравање. Поуке се из свега тога тешко могу извући: људи стално праве исте грешке; вечити смо понављачи. Први светски рат, нпр. завршио се чврстим обећањем свих да је последњи; изгледало је да је на дневном реду идеја „вечног мира“, слободе, самоопредељења, што се убрзо испоставило као велика илузија; из револуције и демократије израсле су нове тираније, а свет је поново био гурнут у рат с далеко већим страховима од претходног. Историја вара „шапутавим амбицијама“, каже Т. С. Елиот, и води нас ослањајући се на „нашу сујету“.

КО ЈЕ ОРВЕЛ ЗА XXI ВЕК

Тоталитарне суперсиле које нису биле класичне националне државе у европском смислу речи себе су дефинисале идеолошким појмовима; хладни рат је представљао последњу фазу овог идеолошког сукоба. Управо ознака која битно обележава XX век јесте улога коју су у њему играле идеолошке страсти, а посебно комунистичка. Оне су, дакако, имале велики утицај и на интелектуалце, чије искуство је заиста болно. Зашто су нпр. Хајдегер или Лукач, или не знам ко, били такви какви су, тешко је објаснити. Не зачуђује толико то што интелектуалац прихвата дух времена, колико факт да бива његов плен, уместо да покуша да му дâ свој печат. Највећи број се потчињавао стратегијама партија пристајући на улогу статиста којима се манипулише као и свим осталим; пристајали су, дакако, и да буду жртвовани вољи партије, ако је то било потребно. Остаје при том незаобилазно питање о свеопштем и тајанственом карактеру те идеолошке заводљивости.

Солжењицин и Орвел су можда најубедљивије показали да се улога тоталитарних идеологија заснива на томе да људима пружају могућност да буду слепи и неосетљиви на чињенице. Солжењицин је седамдесетих година вероватно имао већи